

В І Д Г У К

**офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора
Рейпольської О.Д. про дисертацію Кузьменко Ірини Анатоліївни на тему
«Формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в
різних видах діяльності», що подана на здобуття наукового ступеня доктора
філософії зі спеціальності – А 1 Освітні науки**

1. Актуальність дисертаційного дослідження. Актуальність дисертаційного дослідження І.А. Кузьменко зумовлена глибинними трансформаціями сучасного українського суспільства, інтенсивними процесами цифровізації, інформаційної глобалізації та необхідністю формування особистості, здатної до самостійного мислення, критичного аналізу інформації, відповідального прийняття рішень і свідомої громадянської позиції. У цих умовах критичне мислення постає не лише як інтелектуальна характеристика, а як базова компетентність ХХІ століття.

Особливої ваги набуває проблема формування основ критичного мислення саме в старшому дошкільному віці – сенситивному періоді інтенсивного розвитку пізнавальних процесів, становлення мовлення, формування ціннісних орієнтацій та моделей поведінки дитини. Саме на цьому етапі закладаються підвалини аналітико-синтетичної діяльності, здатності до оцінювання, аргументації, порівняння, узагальнення, що в подальшому визначає якість навчальної та соціальної адаптації особистості.

Аналіз представленої роботи переконує, що авторка слушно окреслює наявні суперечності між: вимогами сучасного інтегрованого освітнього процесу в закладах дошкільної освіти; задекларованими у нормативних документах (зокрема Державному стандарті дошкільної освіти) орієнтирами на формування компетентної особистості; та відсутністю цілісного, системно вибудованого методичного забезпечення формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку.

Попри значну кількість досліджень, присвячених феномену критичного мислення, проблема його формування саме у дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності не отримала цілісного теоретико-методичного обґрунтування та експериментальної перевірки. Відсутність узгодженості підходів, полемічність трактувань дефініції «критичне мислення», недостатня розробленість діагностичного інструментарію для дітей дошкільного віку об'єктивно зумовлюють наукову потребу в комплексному дослідженні означеної проблеми.

Додаткової актуальності темі надають сучасні соціокультурні виклики, зокрема умови воєнного стану, інформаційної перенасиченості, необхідність формування в дітей здатності до безпечної поведінки, емоційної стійкості та свідомого ставлення до подій навколишньої дійсності. Формування основ критичного мислення в цьому контексті виступає не лише педагогічним, а й соціально значущим завданням.

Отже, обрана дисертанткою тема є своєчасною, соціально й науково обґрунтованою, відповідає актуальним тенденціям розвитку дошкільної освіти, потребам освітньої практики та логіці модернізації вітчизняної педагогічної науки.

Дисертаційне дослідження здійснене у відповідності до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри дошкільної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Тема дослідження затверджена Вченою радою університету (протокол № 9 від 30 квітня 2024 року).

2. Наукова новизна результатів дисертації (теоретичних та/або експериментальних) полягає у комплексному теоретико-експериментальному розв'язанні проблеми формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності, що раніше не було предметом цілісного системного дослідження в межах вітчизняної педагогічної науки.

Дисертанткою уперше: здійснено цілісне дисертаційне дослідження проблеми формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності; розроблено й науково обґрунтовано ментально-мисленнєвий методичний комплекс, спрямований на формування основ критичного мислення дітей досліджуваної вікової категорії; створено критеріально-діагностичний інструментарій для визначення рівнів сформованості основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку; визначено компонентну структуру феномену (когнітивний, мотиваційний, емоційний, діяльнісний компоненти) та відповідні критерії (когнітивно-аналітичний, мотиваційно-пізнавальний, емоційно-критичний, діялісно-оперативний); експериментально доведено ефективність упровадження авторського методичного комплексу в освітній процес закладу дошкільної освіти із застосуванням статистичних методів обробки даних.

На позитивну оцінку заслуговує уточнені авторкою: сутність понять «критичне мислення», «критичне мислення дітей старшого дошкільного віку», «формування критичного мислення дітей старшого дошкільного віку»; зміст та особливості застосування різних видів діяльності (ігрової, сенсорно-пізнавальної, комунікативно-мовленнєвої, художньої, емоційно-духовної, мистецької) як засобів формування основ критичного мислення; наукові підходи до розгляду проблеми (особистісно орієнтований, аксіологічний, системно-цілісний, діяльнісний, інтерактивний, синергетичний, компетентнісний) в аспекті їх інтеграції в дошкільну освіту.

Цінним видається той факт, що у дослідженні І.А. Кузьменко набули подальшого розвитку: положення щодо психолого-педагогічних умов формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку; принципи, методи та прийоми організації освітнього процесу, спрямованого на розвиток критичного мислення; наукові уявлення про сенситивність старшого дошкільного віку як періоду закладання підвалин аналітико-синтетичної діяльності та рефлексивності.

Заслуговує на позитивну оцінку те, що авторка не обмежується теоретичними узагальненнями, а здійснює повноцінну експериментальну перевірку запропонованих положень із використанням валідних методів математичної статистики (зокрема коефіцієнта кутової трансформації Фішера та програмного комплексу IBM SPSS Statistics), що підсилює доказовість отриманих результатів.

Отже, наукова новизна дисертації є достатньо аргументованою, логічно структурованою та відповідає вимогам до кваліфікаційних наукових праць на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності А 1 «Освітні науки».

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації. *Теоретичне значення* дисертаційної роботи полягає в розширенні й поглибленні наукових уявлень про феномен критичного мислення дітей старшого дошкільного віку та специфіку його формування в умовах сучасної дошкільної освіти.

Авторкою: здійснено системний аналіз наукових підходів до трактування критичного мислення в психолого-педагогічному дискурсі та обґрунтовано доцільність їх інтеграції в межах дошкільної освіти; концептуалізовано поняття «критичне мислення дітей старшого дошкільного віку» як багатокомпонентний феномен, що поєднує когнітивні, мотиваційні, емоційні та діяльнісні характеристики; визначено компонентну структуру та критеріально-рівневу модель сформованості основ критичного мислення; науково обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування основ критичного мислення в різних видах діяльності; уточнено методологічні засади дослідження проблеми через інтеграцію особистісно орієнтованого, діяльнісного, компетентнісного, аксіологічного, системно-цілісного, синергетичного та інтерактивного підходів.

Вагомим є те, що дисертантка розглядає формування основ критичного мислення не фрагментарно, а як цілісний процес психолого-педагогічного супроводу дитини старшого дошкільного віку, що відповідає сучасній парадигмі гуманістично орієнтованої освіти.

Отримані теоретичні положення збагачують теорію дошкільної педагогіки, розширюють наукові уявлення про закономірності інтелектуального розвитку дітей 5–6 (7) років та створюють підґрунтя для подальших міждисциплінарних досліджень у галузі освітніх наук.

Практичне значення дисертації визначається прикладною спрямованістю отриманих результатів та можливістю їх безпосереднього впровадження в освітній процес закладів дошкільної освіти. Зокрема, І.А. Кузьменко: розроблено й апробовано ментально-мисленнєвий методичний комплекс формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності; створено критеріально-діагностичний інструментарій для визначення рівнів сформованості основ критичного мислення; підготовлено практичні рекомендації для вихователів і батьків щодо організації діяльності, спрямованої на розвиток критичного мислення дітей; запропоновано систему вправ, завдань і методичних прийомів, які можуть бути використані в ігровій, комунікативній, пізнавальній, мистецькій та інших видах діяльності.

Позитивно оцінюю запропоновані авторкою матеріали дослідження, які можуть бути використані у: професійній діяльності вихователів, вихователів-методистів, практичних психологів; процесі підготовки майбутніх педагогів закладів дошкільної освіти; системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; під час розроблення навчально-методичних посібників і програм; подальших наукових дослідженнях проблем інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку.

Особливої цінності набуває те, що ефективність запропонованого методичного комплексу підтверджена результатами експериментальної роботи із застосуванням статистично значущої обробки даних, що свідчить про практичну результативність запропонованої моделі. Отже, дисертаційне дослідження має вагоме теоретичне та прикладне значення, відповідає сучасним запитам дошкільної

освіти та сприяє підвищенню якості психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей старшого дошкільного віку.

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Зміст дисертації розкриває основні аспекти теми дослідження. У ній чітко сформульовано об'єкт і предмет дослідження, що адекватні меті та завданням роботи, подано комплекс взаємодоповнюючих методів наукового пошуку, визначено й використано достатню джерельну базу. Аргументованими є методологічний апарат й теоретичні засади дослідження, описані у вступі до дисертації та реферату.

Наукова обґрунтованість результатів дисертаційного дослідження І.А. Кузьменко забезпечується комплексністю теоретико-методологічної бази, логічною послідовністю побудови наукового пошуку, адекватністю обраних методів дослідження поставленій меті та завданням, а також експериментальною перевіркою отриманих результатів.

Передусім слід відзначити ґрунтовний аналіз наукових джерел із проблеми критичного мислення та його формування в дошкільному віці. Дисертанткою здійснено систематизацію вітчизняних і зарубіжних підходів, окреслено методологічні орієнтири дослідження (особистісно орієнтований, аксіологічний, системно-цілісний, діяльнісний, інтерактивний, синергетичний, компетентнісний), що забезпечує концептуальну цілісність роботи. Обрані підходи логічно інтегруються в дослідницьку модель і відповідають сучасній парадигмі дошкільної освіти.

Наукові положення дисертації ґрунтуються на чітко визначеній меті, коректно сформульованих завданнях, об'єкті та предметі дослідження. Структура роботи є логічною: теоретичний аналіз проблеми послідовно переходить у розроблення діагностичного інструментарію, проведення констатувального та формувального етапів експерименту, узагальнення результатів і формулювання висновків.

Обґрунтованість результатів забезпечується: визначенням компонентів, критеріїв, показників і рівнів сформованості основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку; розробленням авторського критеріально-діагностичного інструментарію; застосуванням адекватних емпіричних методів (спостереження, аналіз діяльності дітей, педагогічний експеримент); використанням методів математичної статистики для підтвердження достовірності результатів (зокрема коефіцієнта кутової трансформації Фішера та програмного комплексу IBM SPSS Statistics).

Важливо, що експериментальна робота організована з урахуванням вимог до педагогічного дослідження: визначено контрольну та експериментальну групи, здійснено порівняльний аналіз результатів, використано статистичні критерії для перевірки значущості відмінностей. Це свідчить про належний рівень методологічної культури дослідження.

Сформульовані висновки логічно випливають із теоретичних узагальнень та результатів експериментальної роботи, узгоджуються з поставленими завданнями й відображають досягнення мети дослідження. Практичні рекомендації мають

прикладний характер, корелюють із результатами формувального етапу та можуть бути впроваджені в освітній процес закладів дошкільної освіти.

Отже, наукові положення, результати, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, є достатньо аргументованими, методологічно виваженими та підтвердженими експериментальними даними, що дає підстави вважати їх науково обґрунтованими та достовірними.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Аналіз змісту дисертаційної роботи дає підстави констатувати, що здобувачкою повною мірою виконано поставлене наукове завдання, яке полягало у теоретичному обґрунтуванні, розробленні та експериментальній перевірці методичного забезпечення формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності.

Структура дисертації логічно вибудована відповідно до мети та завдань дослідження. Авторка послідовно: здійснила глибокий теоретико-методологічний аналіз проблеми; визначила концептуальні засади та методологічні орієнтири дослідження; розробила критеріально-діагностичний інструментарій; організувала та провела констатувальний і формувальний етапи педагогічного експерименту; здійснила кількісний і якісний аналіз отриманих результатів; сформулювала науково обґрунтовані висновки та практичні рекомендації. Такий алгоритм наукового пошуку свідчить про належний рівень володіння методологією педагогічного дослідження.

Окремо слід відзначити: коректність визначення об'єкта, предмета, мети та завдань дослідження; відповідність використаних методів характеру досліджуваної проблеми; здатність інтегрувати різні наукові підходи в єдину концептуальну модель; використання методів математичної статистики для підтвердження достовірності результатів; вміння інтерпретувати отримані дані в контексті сучасних наукових положень.

Дисертантка демонструє сформовану методологічну культуру: чітко розмежовує теоретичний та емпіричний рівні дослідження, аргументовано обґрунтовує вибір методів, дотримується логіки наукового доведення, коректно використовує науковий апарат та термінологію.

Водночас позитивної оцінки заслуговує здатність здобувачки поєднувати теоретичну рефлексію з практичною апробацією результатів, що свідчить про сформованість дослідницьких компетентностей і вміння здійснювати повний цикл наукового пошуку – від постановки проблеми до її експериментального вирішення.

Отже, рівень виконання поставленого наукового завдання є достатньо високим, а здобувачка продемонструвала належний рівень оволодіння методологією наукової діяльності, що відповідає вимогам до підготовки доктора філософії зі спеціальності А1 «Освітні науки».

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях. Основні результати дисертаційного дослідження Кузьменко Ірини Анатоліївни пройшли належну наукову апробацію та достатньо повно відображені в наукових і науково-методичних публікаціях авторки. За темою дисертації здобувачкою опубліковано у

23 публікаціях автора, з них: 2 статті в колективних монографіях; 2 статті в зарубіжних виданнях, 9 статей у наукових фахових виданнях України; 10 статей у збірниках наукових конференцій.

Зміст публікацій відповідає меті й завданням дисертаційного дослідження та не має характеру формального дублювання.

Анотація дисертації адекватно відображає її зміст і результати.

Результати дослідження апробовано у формі доповідей і повідомлень на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах, така апробація забезпечила фахове обговорення основних ідей і результатів дослідження в науково-педагогічному середовищі та сприяла уточненню окремих положень і висновків дисертації.

Аналіз наукових публікацій І.А. Кузьменко дає підстави стверджувати, що вони повною мірою відображають логіку, структуру та результати дисертаційного дослідження, забезпечують репрезентативність отриманих результатів і відповідають вимогам щодо апробації результатів дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу. Структура дисертаційної роботи науково доцільна і композиційно чітка, три розділи дисертації пов'язані внутрішньою логікою й послідовністю викладу матеріалу. Наприкінці кожного розділу подано висновки, що відповідають її змісту, а також загальні висновки, що цілком відтворюють результати проведеного дослідження. Додатки містять допоміжний матеріал, що надає повноти сприйняттю дисертації.

Загальний обсяг дисертації становить 291 сторінка, з них основного тексту – 247 сторінок. У тексті міститься 22 таблиці, 7 рисунків. Самостійність роботи підтверджується наявністю авторських напрацювань, а її завершеність тим, що робота містить чітко сформульовані висновки, які відповідають завданням і меті.

8. Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Аналіз тексту дисертації та наукових публікацій здобувачки дає підстави стверджувати, що у роботі дотримано принципів академічної доброчесності, визначених чинним законодавством України та внутрішніми нормативними документами закладу вищої освіти.

У дисертації коректно оформлено посилання на використані наукові джерела, забезпечено належне цитування ідей, положень та результатів інших авторів. Використання теоретичних концепцій і наукових підходів супроводжується відповідними бібліографічними покликаннями, що свідчить про дотримання норм наукової етики.

Структура списку використаних джерел є репрезентативною та відображає широку джерельну базу дослідження. Простежується аналітичний, а не копійливий характер викладу матеріалу: здобувачка не обмежується відтворенням наукових положень, а здійснює їх узагальнення, порівняння та авторське осмислення.

Ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації чи фальсифікації наукових результатів у тексті дисертації та публікаціях за темою дослідження не

виявлено. Представлені експериментальні дані мають логічну узгодженість, статистичну обробку та інтерпретацію, що свідчить про їх достовірність і наукову коректність.

Авторські положення, висновки та розроблений ментально-мисленнєвий методичний комплекс мають ознаки самостійності виконання, що підтверджується логікою дослідження, стилем викладу та системністю аргументації.

Отже, дисертація та наукові публікації І.А. Кузьменко відповідають вимогам академічної доброчесності; ознак академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації результатів дослідження не виявлено.

9. Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Позитивно оцінюючи рецензовану дисертацію та відмічаючи високий рівень проведеного автором дослідження, вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження і побажання:

1. Позитивно оцінюючи ґрунтовно проаналізовані у роботі різні підходи до тлумачення поняття «критичне мислення дітей старшого дошкільного віку». Однак вважаю, що доцільним було б більш чітко окреслити межі застосування авторського визначення в порівнянні з близькими за змістом поняттями (логічне, рефлексивне, творче мислення), що сприяло б ще більшій термінологічній визначеності дослідження.

2. Розроблений Іриною Анатоліївною ментально-мисленнєвий методичний комплекс має цілісний і практично значущий характер, проте його можливості адаптації до умов інклюзивної дошкільної освіти могли б бути висвітлені більш детально, з урахуванням різних освітніх потреб дітей.

3. Результати емпіричного дослідження є достатньо репрезентативним для досягнення поставленої мети, однак розширення географії експериментальної бази або залучення закладів дошкільної освіти різних типів могло б посилити узагальнювальний потенціал отриманих результатів.

4. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок вважаю поглиблений аналіз наступності формування основ критичного мислення між старшим дошкільним і молодшим шкільним віком, що дозволило б розширити практичне застосування результатів дослідження.

Зазначені вище зауваження до дисертації жодним чином не применшують її значення і не впливають на загальну позитивну оцінку.

10. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей. Аналіз змісту дисертаційної роботи, логіки її побудови, глибини теоретичного опрацювання проблеми та результатів експериментального дослідження дає підстави стверджувати, що здобувачка продемонструвала належний рівень набуття теоретичних знань, дослідницьких умінь, практичних навичок і професійних компетентностей, передбачених освітньо-науковим рівнем доктора філософії.

Здобувачка продемонструвала ґрунтовне володіння сучасним науковим апаратом освітніх наук і дошкільної педагогіки, здатність до критичного аналізу та систематизації джерел, уміння чітко формулювати наукову проблему й вибудовувати концептуальну модель дослідження. Вона компетентно добирає

